Carmen-Gabriela PAMFIL

TIMOTEI CIPARIU, PRIMUL FILOLOG ROMÂN

1. Dacă rolul lui Timotei Cipariu la dezvoltarea studiului descriptiv al limbii române și al celui istoric a fost uneori subestimat sau chiar ignorat (cercetările sale lingvistice fiind etichetate ca vetuste ori perimate încă din momentul apariției lor), activitatea sa din domeniul filologiei (= studiul și editarea textelor vechi, în special) a beneficiat, de-a lungul vremii, de aprecierea unanimă a specialiștilor[1].

Cum se știe, T. Cipariu a fost supranumit, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *părintele filologiei române*[2], această formulă omagială fiind considerată adesea ca acoperitoare pentru întreaga lui activitate lingvistică. Analizând semnificația respectivei sintagme, Mioara Avram, după ce stabilește accepțiunile celor doi termeni ai sintagmei pe baza identificării realităților desemnate în cazul învățatului ardelean, conchide, pe drept cuvânt, că „prioritate absolută are T. Cipariu numai în domeniul filologiei românești propriu-zise, în sensul de «studiu al textelor»" (p. 16)[3].

În calitate de filolog, eruditul transilvănean s-a preocupat de tot ce constituie obiectul de studiu al acestei discipline: a identificat cele mai reprezentative texte (tipărituri și manuscrise) vechi românești, pe care le-a supus unui examen critic complex, în urma căruia a reușit să formuleze ipoteze, de obicei plauzibile, în legătură cu datarea, locul apariției, paternitatea unora dintre ele, cu filiația textelor tipărite în momente și în regiuni diferite și să reproducă fragmente din aceste scrieri cu o acribie nemaiîntâlnită până atunci; a editat și comentat inscripții, documente istorice, acte oficiale (diplome) etc., îmbinând principiile diplomaticii cu rigurozitatea filologiei.

2. Deși filologia avea o lungă tradiție în cultura europeană, la noi alcătuirea de ediții și de crestomații era la începuturi[4].

Pe lângă meritul de a fi conservat o mare parte din tezaurul cultural, procesul de editare a textelor vechi, inițiat de Cipariu la mijlocul secolului al XIX-lea, a favorizat cercetarea în spirit științific modern a limbii române, din perspectivă

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

diacronică mai ales. Însăși opera lingvistică a lui T. Cipariu oferă o primă dovadă concludentă în acest sens. Numeroasele lui contribuții la emanciparea studiului limbii române (din *Principie de limbă și de scriptură*, ed. I în „Organul luminarei", 1847-1848, ed. a II-a, Blaj, 1866, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică,* București, 1869, *Partea a II-a. Sintetică*, București, 1877 și altele) au avut ca fundament materialul faptic extras din textele vechi românești, chiar de el antologate și judicios interpretate.

De altfel, pasiunea pentru studiul limbii române a izvorât – cum însuși mărturisește – din lectura, în prima tinerețe, a trei texte vechi: *Cazania* de la Brașov, 1581, *Psaltirea româno-sârbească*, Iași, 1680, și *Parimiarul*, Iași, 1683 (A, 81), cărora li s-au adăugat ulterior multe altele, care i-au revelat frumusețea românei din perioada începuturilor literare și i-au stimulat gândurile creatoare către preocupările viitoare: „Impresiunea cea vie ce fecere aceste carți venerabili asupra unui tânăr de 21-22 de ani fu pentru forma limbei românești ce o oserbai atunci mai întâi, atât din partea materiei lesicali, cât și a formelor gramaticali și sintactice din acele carți. Ce? întrebai în mine-mi, bătrînii noștri nu vorbeau nece scriau românește așa cum vorbim și scriem noi astăzi ? Limba românească dar a pățit schimbari și strămutari de la 1580 sau și de la 1680 încoace până la noi ? Dar apoi, înainte de a. 1580 în sus până la venirea romanilor în Dacia nu va fi pățit încă și altele și mai multe și mai mari? Și alte întrebări mai multe, tot asemenea" (A, 81).

A urmat apoi, adesea cu uriașe sacrificii, procurarea unor tipărituri, manuscrise vechi incunabule, chiar papirusuri (AL, VI; A, 81), din care a rezultat o vastă bibliotecă personală (aproximativ 7000 de volume)[5], conținând multe rarități și unicate bibliografice.[6]

3. Într-unul din manuscrisele cipariene, inventariat sub titlul *Însemnări despre* ***Lepturariul*** *lui A. Pumnul* (ms. rom. 260)[7], (ciorna unui raport ordonat de Ministerul Instrucțiunii Publice, prin T. Maiorescu), sunt consemnate observațiile critice ale savantului blăjean în legătură cu principiile de alcătuire a primului volum din *Lepturariul* conceput, în scop didactic, de fostul său prieten, A. Pumnul, aflat acum la Cernăuți, și de colaboratorii acestuia[8], principii contrare celor promovate de el în *Analecte*. Avea, desigur, motive întemeiate: „Autorii, făcând înnoiri în forme gramaticali și ținând mulți termeni usitați numai în Bucovina și Moldova, nu ar fi spre folosul și propășirea în cultivațiunea limbei românești a sancționa cu autoritate publică o carte care cuprinde erori recunoscute limbistice și care în usul scolastic ar da prilegiul a crede că acele forme rătăcite sunt bune și esemplele de stil și limbă sunt de a se socoti de mustră și model întru învățarea limbei românești" (f. 4^{v}). Așadar, Cipariu incrimina lipsa unor criterii științifice de editare, mai ales intervențiile în fonetica și morfologia textului, expurgarea acestuia de cuvintele slave[9], care denaturau „adevărul formelor vechi ce se află în cărțile noastre cele bătrâne" (f. 18^{r}).[10] Disputa continuă apoi cu N. Iliescu, elevul lui Pumnul. Acesta îi reproșa lui Cipariu, între altele, selecția neinspirată a scrierilor din *Analecte,* precum și „limba rea și stilul neromânesc" (f. 22^{v}) din textele antologate. (Aceasta este, probabil, singura contestare a *Analectelor* cipariene). În replică, filologul blăjean își reafirmă principiile, precizând că analectele din toată lumea sunt alcătuite din

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

scrierile reprezentative ale literaturii unui popor și că limba acestora, prin urmare, nu-i aparține lui, ci înaintașilor, pe care el îi apreciază în chip deosebit: „Pentru moldoveni, iată, într-însele [în *Analecte*] figurează Varlaam și Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Demetriu Cantemir, principele Moldovei, Eustatiu și Miron logofeții. Arată-mi vreun moldovean și alte carți tipărite în Moldova până la a. 1700, unde se termină întâiul tom din *Analecte,* cu un stil și limbă mai românești, cu idei și sentimente mai naționale, mai morale, mai religioase" (f. 24[r]).

4. Pentru studierea și editarea textelor vechi, Cipariu s-a înarmat cu solide cunoștințe de paleografie, instrument indispensabil în cercetarea filologică. Desigur, un loc important revenea alfabetului chirilic, utilizat atâtea secole în scrierile românești. Pe lângă o corectă interpretare a grafiei chirilice, Cipariu a formulat chiar unele ipoteze în legătură cu originea acestuia. Astfel, împotriva opiniei curente, conform căreia alfabetul chirilic ar fi creația lui Chiril și Metodiu în secolul al IX-lea, lingvistul ardelean, împreună cu alți cercetători, consideră că „acești apostoli nu au inventat oarecare formă nouă de litere, ci numai au acomodat forma literelor grecești ce era usitată pre atunci... și au adaus cele ce-i lipseau pentru graiul bulgaro-sârbesc" [= glagoliticul] (P, 355). Adoptarea alfabetului chirilic de către români a avut loc „mai ales după înființarea imperiului româno-bulgar, cu finea seclului al XII-lea", când a fost introdusă „nu numai scrierea, ci și limba slovenească în beserecă și în divan" (P, 356). Așadar, Cipariu a intuit că românii au preluat alfabetul chirilic de la bulgari, nu de la sârbi, ucraineni sau ruși, cum se presupunea în epocă.[11]

Cipariu socotea că „slovenic e acel alfabet numai în cât pentru literele adause (**г**, **ж**, **ц**, **ч**, **ш**, **щ**, **ь**, **ъ**, **ѣ**, **ѫ**), iar în cât pentru celelalte e grecesc" (ms. rom. 347, f. 23[v]). Acest alfabet a suferit însă unele modificări și înnoiri chiar din partea românilor, astfel că unii învățați ajunseseră să considere că „alfabetul acesta nu e un alfabet numai pentru slavi, ci și pentru români, și fiindcă și acele puține litere adause se adauseră de oameni greci, nu slavi, așa, după us, nu după origină, acest alfabet ar veni să se numească slavo-român sau româno-slavic, iar după origină ar fi autori greci" (f. 23[v]). Fără a aduce obiecții unor asemenea opinii, Cipariu conchide: „Se poate, ci nu avem nici o urmă, nici o mărturie că și românii începuseră de îndată cu slavii bulgari a scrie românește cu acest alfabet" (f. 23[v]). În același manuscris (f. 24[r]-24[v]), învățatul ardelean discută câteva probleme referitoare la trăsăturile grafiei chirilice din primele texte românești, anume despre valorile fonetice ale acelorași semne chirilice la slavi și la români. „Adevărat este că unele din vocalele adause nu le pronunțăm ca slavii, nici le usuăm după metodul lor. La noi, **ь** nu moaie cosunanții ca la slavi, ci ține locul lui *u* jumătățit. **ъ** la noi e vocale întreagă, iar la ei uneori însemnează numai că cosunătoarea precedente e a se pronunța vârtos sau că altădată suna ca *o*. **ѣ** la noi era și e o vocale destintă de altele, iar la ei nu e decât un diftong, *ĭe*. Și în urmă, **ѫ** era și e o vocale destintă, la ei se scrie uneori în loc de *u*. Ca și la noi, fixarea sunetelor pentru **ъ** și **ѫ** e numai de la începutul seclului precedente, iar până aici se auzea amestecat și mai de multe ori chiar contra de cum se usuează astăzi, de unde aflăm scris **сѫптѫмънѫ** în loc de **съптъмѫнъ**. Care ortografie unii din ai noștri nu au înțeles și de aceea începură a scrie **ъ** în loc de **ь** și în loc de **ѫ**". Despre semnele **ѧ** și **ѩ**, Cipariu anticipă ideea că ar fi create de români. „Se mai află la noi încă și alte două litere ce în

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

alfabetul slovenic nu se văd, adecă: ѧ și ѭ, pentru că slavii nici nu au pre acele sunete în limba lor. Aflatu-le-am pre acestea noi, și când? Adevărat că noi, însă când, nu se poate ști, ci după convicțiunea mea, numai pre timpul când începurăm a tipări carți românești. De am avea manuscrise românești mai vechi decât de mijlocul seclului al XVI-lea, am lăsa această chestiune să o decidă aceleași manuscrise. Până atunci însă, suntem de părere că aceste două litere se formară numai pre timpul indicat și, precum ne arată forma celor de întâi carți tipărite, ѧ e format din ѫ cu carele mai totdeauna este în pronunție, căci între acestea, ѧ se află numai întru atâta diferență de către ѫ, că-i e rupt capul deasupra, așa ѧ, fără de a-i fi mai lung piciorul de mijloc decât cele de lature, iar în urmă, se prelungi acest picior și se fece ѧ.[12] Iar cu atât pentru ѭ, tot forma literelor din carțile mai vechi arată că s-a format din ѩ, rupându-i dintele din mijloc, care știrbitură nu numai se vede apriat în acele carți, rămânându-i încă puținea rădăcină din dintele scos, ci și din aceea că dinții din ѭ sunt chiar așa de rânjiți și depărtați unul de altul, ca și în ѩ. Argument destul că tipografii români le-au format din ѫ și ѩ"[13].

5. Lucrarea reprezentativă pentru cercetarea filologică cipariană este, desigur, *Crestomație sau Analecte literare din carțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începând de la seclul XVI până la al XIX, cu Notiță literară,* Blaj, 1858. Dar pentru conturarea imaginii complete a activității marelui cărturar ardelean, trebuie adăugate la aceasta textele prezentate (și editate) în „Organul luminarei", Blaj, 1847-1848, republicate cu adăugiri, dar și cu unele omisiuni, în *Principie de limbă și de scriptură,* în 1866, precum și cele din *Acte și fragmente...,* Blaj, 1855, din „Arhiv pentru filologie și istorie", Blaj, 1867-1872, și chiar comentariile din *Despre limba română. Suplement la Sintactică,* București, 1877.

O *Notiță literară* în care sunt oferite informații succinte despre cele mai cunoscute scrieri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, „însă și cu totul nouă de multe altele, a căror esistență până acum la prea puțini a fost cunoscută" (AL, VII), precedă corpusul de texte editat în *Analecte*. S-a spus că aceasta ar reprezenta o primă schiță de istorie a literaturii române[14]. Cipariu însuși aprecia cu modestie și luciditate că „această *Notiță* însă nu e istorie literară pentru literatura română, ci numai un pas către ea. Iar o *istorie literară* se poate întreprinde numai atunci când mai multe încuietori vor fi deschise înaintea mea sau a altuia în locul mieu" (AL, VII).

Prima listă de texte vechi din secolele al XVI-lea și al XVII-lea apăruse în „Organul luminarei" (1847-1848). În ediția a doua a *Principielor* (1866), Cipariu prezintă, din nou, un catalog de texte tipărite și câteva manuscrise (din secolul al XVII-lea), „cele de mai mare valoare filologică" (P, 101). Față de „Organul luminarei" (ediția I a *Principielor*), lista prezentată acum conține unele diferențe: „monumentele aici înfirate, unele le-am câștigat numai după ediținea I, unele însă, ce le avum pre atunci, astăzi nu le mai avem" (P, 101).[15] *Analectele* sunt alcătuite pe baza unui catalog mai bogat; textele se succedă tot cronologic, pe secole, și geografic, pe cele trei provincii românești: Transilvania, România [= Țara Românească] și Moldova. După aceleași criterii sunt prezentați, în *Notița literară*, așa-numiții *scriitori*[16] ai textelor, deși Cipariu constatase că „mai toate carțile românești [din secolele al XVI-lea și al XVII-lea] fure traducțiuni de pre alte limbe" (AL, XVI).

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

Diaconul Coresi, descendent al unei familii grecești „de la Chio, însă nobilitată în România" (AL, XVIII; cf. OL, 304), considerat traducător și tipograf totodată, deschide seria scriitorilor transilvăneni. În legătură cu activitatea acestuia, Cipariu formulează ipoteze (unele confirmate în timp, altele eronate sau contradictorii)[17] privind datarea și stabilirea locului de apariție a textelor, curentul cultural-religios care va fi favorizat anumite traduceri, influența unor scrieri coresiene asupra altor texte etc. Lui Coresi i se datorează: *Psaltirea,* Brașov, 1560 sau 1562 (AL, XVIII-XIX) („Nu o am văzut, ci se află la Iași, numai cât unii citează anul ediției 1560, alții 1562" AL, XIX; cf. OL, 304)[18]; ulterior, adaugă *Psaltirea* [slavo-română], Brașov, 1577, „sârbește și românește, de mare preț pentru filologia română" (P, 117; cf. A, 89), procurată, în 1863, prin bunăvoința lui A. Odobescu. Locul tipăririi a fost controversat, nefiind indicat în epilog. Cercetările recente acceptă Brașovul ca loc al tipăririi[19]. Urmează *Tetraevanghelul*, Brașov, 1580 (AL, XIX), înainte de anul 1580 (AL, 1), 1570 (P, 101). Cipariu vorbește și despre un *Tetraevanghel* din a. 1561 (S, 28), *Pravila*, Brașov, 1580[20] (AL, XIX), cu precizarea: „în epilogul cartei... numai întâia silabă *pra* a rămas neroasă de șoareci" (AL, XX). Mai târziu, Cipariu rectifică completarea segmentului *pra*[vila] cu lecțiunea *pra*[xiul]: „Coresi diaconul... traduce și *Praxiul*, adecă *Faptele Apostolilor*" (P, 104; cf. A, 89)[21]. T. Cipariu stabilește corect legătura între acest text și *Evanghelia învățătoare sau Cazania* de la Govora, 1642. *Tâlcul evangheliilor* (sau *Cazania I*), Brașov (AL, XIX) sau Sibiu (S, 28), 1580 (AL, XIX, OL, 304), 1575 (P, 101), între 1546-1560 (S, 28). Datarea și locul apariției propuse inițial de Cipariu au făcut, în timp, obiectul unor controverse[22]. *Evanghelia cu tâlc* sau *cu învățătură* (*Omiliarul* sau *Cazania a II-a*), Brașov, 1580 (AL, XIX, P, 101). Încă din 1847 (OL, 130), Cipariu atribuia apariția *Omiliarului* de la Brașov, din 1580, influenței protestante (luterane) (AL, XVII-XVIII).

Un moment anterior textelor coresiene este identificat de Cipariu în *Catehismul luteran,* Sibiu (OL, 304, 308, S, 28) sau Brașov (S, 28), 1546 (în realitate 1544)[23].

În 1845, Cipariu publică în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", p. 133, o versiune a rugăciunii *Tatăl nostru*, pe baza unui manuscris presupus a fi din 1556; ulterior și-a revizuit considerația, datându-l la începutul secolului al XVII-lea (P, 103)[24].

Sunt oferite apoi scurte informații despre Popa Iane și Popa Mihaliu din Brașov, „colucrători" ai lui Coresi, despre Tordaș Michaliu, „lucrătoriu la versiunea *Bibliei* [*Paliei*] de Orăștie din a. 1581", și despre „colucrătorii" acestuia, Herce Ștefan, Zacan Efrem, Peștișel Moise și Archirie (AL, XIX). Mai târziu, avansează ipoteza că traducătorii vor fi folosit un izvor ebraic (P, 104), ipoteză infirmată ulterior.[25]

Cum textele și „scriitorii" din secolul al XVII-lea se înmulțesc, Cipariu tratează materia, firește, pe provincii. Meritoriu rămâne (cu toate erorile strecurate) efortul cărturarului blăjean de a descoperi filiația textelor tipărite în această perioadă, pe baza analizei limbii acestora.

Textele tipărite în Transilvania între 1641-1699, în special la Belgrad [= Alba Iulia], nu sunt numeroase. *Evanghelia cu tâlc*, Bălgrad, 1641, este considerată de Cipariu ca a II-a ediție a *Tâlcului evangheliilor*: „testul e cel din Brașov, din a. 1580, ci tipariul cu multe smintele" (AL, XXI). Constatarea este corectă. *Evanghelia românească*

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

cu învățătură (1641) este o „simplă reeditare a celei de a doua *Cazanii* coresiene”[26]. Urmează *Catehismul calvinesc*, Belgrad, 1642 (AL, XXI), 1640 (P, 106, A, 637)[27], o raritate bibliografică pe vremea lui Cipariu („*Catehismul* racoțian nu se află pre aici, căci s-a ars den seculul [al] 17-lea den mandatul sinodului și al metropolitului” (A, 637), *Noul Testament*, Belgrad, 1648, *Psaltirea*, Belgrad, 1651. Mențiunea este însoțită de câteva observații pertinente, rezultate în urma analizei interne a textului: „Auctorii versiunei nu se numesc cu numele, ci după limbă versiunea se pare a fi mai vechie decât ediținea, așa cât editorii numai o au adaptat la testul ebreu sau la vreo versiune după acest test; de aci provin și îndereptarile sau esplicarile de pre margine, uneori numai ortografice. Sumarele și rugăciunile sunt după forma celor de atunci, calvinești, de unde s-a zis că a[rhi]episcopul o are fi tradus cu ajutorul togaților, adecă junilor teologi calvinești din colegiul de la Belgrad” (AL, XXI-XXII). Urmează *Sicriul de aur,* Sebeș, 1683, ce „pare a fi tradus de pre carte ungurească calvinească”, *Cărare pre scurt,* Belgrad, 1685, *Ceasloveț,* Belgrad, 1686, și *Molitvenic,* Belgrad, 1689, datorate popii Ioan din Vinț, un *Chiriacodromion* Belgrad, 1699, și câteva diplome, din perioada 1653-1659, editate inițial în AF, 192, 194, 206.

În *Crestomație* sau *Analecte literare...*, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* erau considerate a fi „cea dintâi mai apriată notiță despre literatura românească întru înțeles mai strâns” (AL, XVI). Tot aici, Cipariu mărturisea că nu-i „era cunoscut dacă s-a tipărit”[28]. Mai târziu, în urma analizei textului, Cipariu se pronunță hotărât: „Cartea principelui Neagoe Basarab cătră fiu-so Theodosiu, ce se află românește, nu poate fi decât o versiune din slovenește, făcută pre la finea seclului al XVII-lea, precum adevărește însăși forma limbei din acea carte” (S, 25).

Între „scriitorii” din România [= Țara Românească], Cipariu remarca pe Meletie Macedoneanu, „egumenul mănăstirii Govora, întâiul tipograf în România” (AL, XXII-XXIII), traducătorul *Evangheliei învățătoare sau Cazaniei* de la Govora din 1642, care va servi la realizarea *Evangheliei învățătoare,* Dealu, 1644, considerată a fi „numai compilațiune din *Cazania* de Govora... și din cea de Iași de la a. 1643, așa cât din cea dintâi a luat până la Dumineca Tomei după *Evangeliu* (p. 1-103), iar de aci, toate, din cea de Iași, numai cât în ortografie [în care Cipariu include și fapte de limbă] multe sunt schimbate” (AL, XXVI; cf. S, 34). Seria scriitorilor munteni continuă cu Daniel Andrei Panoneanu, care „a tradus și a compilat *Pravila cea mare* de la Târgoviște, la a. 1652” (AL, XXIII), cu precizarea, rezultată în urma analizei textelor, că „*Pravilele împărătești* sunt luate din ediținea de Iași, din a. 1646, numai cu schimbari în ortografie, ci compilatoriul, înfirând toate alte fântâne, de aceasta a tăcut; alătură *Anal*[ecte], p. 175 § 75 cu p. 223 § 103” (AL, XXVII; cf. S, 34), Theodosiu Veștemeanu, „care, deși n-a dat afară în acest seclu decât însuflețitoarea prefațiune la *Liturgia sloveno-românească* de București din a. 1680, iar cartea lui de VII taine s-a tipărit la a. 1702, totuși pre derept se numără între scriitorii seclului al XVII-lea” (AL, XXIII), Inocențiu, traducătorul părții românești a *Liturghiei* de mai sus, Iordache Cantacuzenu, traducătorul *Evangheliei românești,* tipărită la București, în 1682 (AL, XXIII).

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

Cipariu insistă asupra activității desfășurate în această perioadă de frații Radu și Șerban Greceanu, colaboratori la traducerea *Bibliei* de la București, 1688, și a cărții *Pravoslavnica mărturisire* de Petru Movilă, Buzău, 1691 (AL, XXIV, XXVII). În legătură cu Radu Greceanu, Cipariu făcea următoarea mențiune: „Subt numele lui se făcu cunoscut și un *Cronic al Țărei Românești* de la *Radu Negru* până la *Șerban*, principele său, de la a. 1290 până la 1688, care s-a tradus nemțește de J. Filstich la a. 1727, ci nu este a lui. A lui e numai continuarea acestui cronic, de la a. 1688 până la a. 1700, sub titlul *Istoria Țărei Românești*[29] sau mai bine *Istoria domniei principelui Constantin Brâncoveanu,* tipărită în «Magasinul istoric pentru Dacia» și aparte în *Cronicarii* Țărei Românești de A. Tr. Laurian și Nic. Bălcescu, București, 1857, 8°, tom. II, p. 1-116, și tradusă tot de același Filstich nemțește, cu o continuare până la a. 1707 de pre un m[anu]script românesc, iar de aci până la moartea lui Cost. Brâncoveanu de însuși traducătoriul"[30] (AL, XXIV-XXV).

Savantul ardelean se arăta sceptic în legătură cu veridicitatea informației lui Dogiel, din *Codicele diplomatec,* tom. I, p. 597, conform căreia, în Arhivele Poloniei s-ar afla un număr de aproximativ treizeci de documente moldovenești din secolele al XIV-lea și al XV-lea, scrise în limba română (AL, XXIX, S, 25). Presupunerea lui Cipariu față de o asemenea afirmație pare plauzibilă: „Este îndoială, oare acele scrisori fost-au scrise românește sau slovenește, ci este teamă, nu cumva editoriul codicelui, văzându-le scrise cu *slove* și neștiind românește, să se fie alunecat din coniectură a spune că-s scrise în limba românească pentru că-s de la români" (AL, XXIX-XXX). Într-o notă de subsol, Cipariu aduce câteva argumente de natură filologică pentru lămurirea problemei: „Cum că în Moldova într-adevăr și înainte de conciliul de la Florența (1432) au scris cu slove și slovenește se află grele mărturie, și anume: 1) Diploma principelui Roman, din anul 6900, adecă 1392, de care scrie Miron Costin, cum că Dositei metropolitul o a aflat la mănăstirea Pobrota și era scrisă în limba *slovenească*...; Biblia m[anuscri]să *slovenească*, ce se afla la J. Pericinolti, în Veneția, scrisă frumos de Gabriel monacul în mănăstirea Neamț, la a. 6937, adecă de la Chr. 1429, sub principele Alesandru și doamna lui, Marina. De unde se cunoaște că scrisoarea și limba slovenească erau usitate în beserecele și cancelariele Moldovei încă înainte de sus-atinsul conciliu" (AL, XXX).

Din Moldova secolului al XVII-lea, Cipariu a reținut scriitori reprezentativi, dar și autori minori sau chiar copiști: Grigore Ureche, Eustratie Logofătul, Simeon Dascălul și Misail Călugărul, Petru Danovici, Varlaam, Dosoftei, Miron și Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir și scrierile acestora. Față de *Pravila* lui Eustratie, Cipariu a manifestat un interes deosebit (vezi mai departe). De același interes au beneficiat *Cazania,* Iași, 1643, și *Răspunsurile împotriva Catehismului calvinesc,* Iași (AL, XXXVI) sau Suceava (A, 637)[31], 1645. Deși despre cronicarii Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin[32] Cipariu prezintă în *Notița literară* date bio-bibliografice esențiale, fragmente din *Letopisețele* acestora nu sunt reproduse în *Analecte*[33] alături de celelalte texte din secolul al XVII-lea, texte care ofereau, în primul rând, mostre de autentică limbă veche românească. Explicația cea mai plauzibilă pare a fi aceea invocată în alt loc, anume că „manuscriptele lor [= cronicarilor] nu sunt la îndemâna fiecăruia, pentru a se putea constata deplin de care grupă se ține forma

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

limbei lor, presupunând însă că copietorii lor nu și-au permis schimbari de limbă în test, ceea ce foarte des s-a tâmplat" (S, 34).

Dosoftei, „unul din cei mai zeloși scriitori moldoveni, a compus *Psaltirea în versuri*, tipărită la a. 1673, și a tradus *Acatistul, Trebnicul, Psaltirea în proză, Parimiariul* etc., toate tipărite" (AL, XXXII). Câteva fragmente din opera acestuia figurează în *Analecte*. Se știe că *Psaltirea în versuri* a fost intens valorificată în *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*. În legătură cu această lucrare, câțiva ani mai târziu, Cipariu își manifesta cuvenita prețuire: „Ar fi foarte bine de s-ar tipări astă psaltire, ce a devenit foarte rară, pentru că ea este întâia poesie română și, în privința versificațiunii rămâne foarte interesante... Ar fi păcat naintea lui Dumnezeu și rușine naintea oamenilor să nu se tipărească astă carte prețioasă și cu un tipar mai frumos din zilele de astăzi și să nu o aibă fiecare român în casa sa" (A, 638). În 1858, Cipariu mărturisea că nu văzuse *Viețile sfinților*, Iași, 1683.

Lingvistul ardelean a respectat cu strictețe limba textelor vechi românești editate („forma vechie ortografică o ținui pentru ca să se vază că io nemică n-am schimbat în testul *Analectelor*", AL, VIII), pe care le-a reprodus, firește, în alfabet chirilic, alfabet pe care, de altfel, îl utiliza și în propriile sale lucrări scrise cu litere latine, în ortografie etimologică ori de câte ori dorea să transcrie fonetic un fapt de limbă: *carti* – **кѧрцн** (P, 124, G I, 19), *pasce* – **пѧщіе** (P, 127), *dracescai* – **дръчѣскѫн** (P, 131), **сѫм** și **сѫнтъ** – lat. *sum* și *sunt* (E, 20, 149, G I, 45) etc. El a înțeles că scriindu-le cu ortografia etimologizantă „ar fi deformat până la nerecunoaștere nu numai imaginea grafică, ci chiar aspectul fonetic al cuvintelor"[34].

Redarea cu acribie a textelor literare vechi studiate (și editate) asigurau autenticitatea formelor, considerate originare și mai pure decât ale contemporanilor („formele gramatece și sintactece, cea mai mare parte sunt mai bune în cărțile vechi decât în cele nouă", AL, VIII); acestea constituiau suportul faptic al doctrinei sale lingvistice prin care – cum am văzut – el propunea reintegrarea lor în limba literară modernă.

În *Analecte*, Cipariu a extras, după fiecare fragment de text editat, fapte de limbă veche (fonetice, morfo-sintactice și lexicale), în ordinea apariției în textul respectiv, adesea cu indicarea frecvenței. Astfel, din: *Tetraevanghelul* tipărit la Brașov, înainte de 1580: *aibându, dereptu, zice-veri* (bis), *de în, fiiul* (acc. fără *pre*; bis) (AL, 2); *agru* (3), *e* („et"; 8), *vearză* („viridia, olera"), *lumiei, cărtulariu* (în loc de *cărturariu*) (AL,3); *să* („si"; 8), *întoarsetu* (perf. *ab intorsi*), *mine* (fără prep.), *ascultare* (perf. condiț.; 3) (AL, 5); *Tâlcul Evangheliilor,* Brașov, 1580: *fure* („fuerit"; bis), *seți* (ital. *siete* „sunteți"), *vrem* („vom") (AL, 18); *derept ce* („pentru că"), *sâmbeteei* (2), *venitulu* („venirea"), *va putredi* (cu *d*), *te veri scula, fămeaia ta* („familia tua"), *besearecă* (11) (AL, 22); *avămu a gusta de* („vom gusta din"), *optu să* („opu'st ut", „trebuie să"; 4), *inema, putredează* (AL, 25); *spuneți-vă* („arătați-vă", „ve exponite vos"; bis) (AL, 28); *Palia* de la Orăștie, 1581: *faptu* („factum"), *greață* („gravities", „greutate") (AL,62); *am vrut muri* („am fi fost murit"), *scoș* (perf. a lui *scoț*) (AL, 65); *săva* („sive"), *vinie* („vinea"; 2), *încinde* („incindere"; 2), *plinăciune* (AL, 72); *decinde* („dincolo"), *totu cineș* („fiecarele"), *au fapt* (în loc de *au făcut*) (AL,79); *stă* (imperat. pro vulgato *stăi*), *densu de noapte* (AL, 81); *Noul Testament,* Bălgrad, 1648: *ștercul* („stercus"),

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

vânture (pl.), *cine* („care") (AL, 90); *mormente* (cu *e*), *ştiutură* (AL, 91); *dediu, dedeş* (AL, 93).

Asemenea fapte lingvistice, dar şi multe altele, sunt invocate şi în *Principie*: „Noi zicem şi scriem acum în nominativul singulare unele (puţine) cuvinte cu formă plurale feminină: *-inte* în loc de -ѫнт, precum *îmbrăcăminte, încălţăminte, rugăminte,* cari neîndoit sunt înnoiture şi corupţiuni, când, din contră, cei vechi scriau şi cred că şi ziceau, în sing. cu -ѫнт, ca şi altele, iar în plurale cu -ѫнтє sau -єнтє sau -їнтє" (P, 121-122): ѧмбрѣкъмѫнт [*Cazania a II-a,* Braşov, 1580], ѧнкълцъмѫнт [*Psaltirea* lui Silvestru, Alba Iulia, 1651] etc.". Tot astfel, „genetivii sing. şi nominativii plur. feminini, carii noi astăzi [î]i pronunţăm şi-i declinăm cu ѣ în silaba penultimă dacă urmează *i* în ultima, la cei vechi ocur scrişi cu *a*, aşa cât pronunţarea cu ѣ se adevereşte ca mai târzie şi mai necorectă" (P, 122): *adunari* [*Palia* de la Orăştie, 1581], *afumari* [*Psaltirea* lui Coresi, Braşov, 1577] etc. Sau: formele verbale „*semu, seţi* sau *setu*, ca ale italilor: *siamo, siete,* în loc de *suntem, sunteţi,* cari-s forme mai târzie şi mai neregulate" (P, 138): *semu* [*Psaltirea* lui Coresi, Braşov, 1577], *seţi* [*Cazania I*, de acelaşi, Braşov, 1575] etc.

6. Proiectul *Analectelor*..., precum indică titlul integral, a fost mai amplu decât realizarea efectivă: „În acest op presentez o alegere din scrisorile cele mai însemnate româneşti, care mi-au venit în cunoştinţă, atât tipărite, începând de după mijlocul seclului al XVI-lea până la a. 1830, cât şi manuscrise, cu slove şi cu litere" (AL, VI). I s-a reproşat învăţatului canonic de la Blaj că în *Analecte* a reţinut „numai extracte din tipărituri, eliminând cu desăvârşire manuscrisele", ca şi faptul că „se opreşte la anul 1700 cu extractele publicate"[35].

Dar, cum s-a putut constata, în intenţia învăţatului canonic de la Blaj n-au stat nici eliminarea manuscriselor şi nici limitarea la anul 1700. El îşi propusese să adune în *Analecte* (concepute în două volume)[36] texte româneşti începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, inclusiv manuscrise. În legătură cu acestea din urmă, trebuie reţinut, în primul rând, că până la acea dată nu era cunoscut nici un manuscris din secolul al XVI-lea, ci doar câteva din veacul următor: „De manuscrise nu grăim, că, nefiindu-ne cunoscute, nu putem judeca cu anumire care sunt cele mai bătrâne şi din ce timp, acelor cunoscute numai după coniecture putându-le determina cam pre când s-au scris, însă nici unul nu am văzut de carele cu certitudine să putem zice că e scris înainte de cea întâi carte tipărită românește" [adică de *Catehismul* de la Sibiu, 1546 (în realitate, 1544)] (OL, 304). Când, în 1883, I. Sbiera a donat Academiei manuscrisul *Codicelui voronețean,* descoperit de Gr. Creţu, în 1871, Cipariu a acceptat solicitarea înaltului for de a edita textul, convins fiind de importanţa deosebită a acestui monument de limbă veche. Însă starea precară a sănătăţii şi vârsta înaintată l-au împiedicat să înfăptuiască acest proiect. Între manuscrisele din arhiva „T. Cipariu" se află totuşi textul *Codicelui* copiat de bătrânul filolog de pe o fotocopie trimisă de Academie (ms. rom. 291).

Opera filologică cipariană, adică activitatea de studiere a textelor, nu se reduce numai la *Analecte*. În *Principie*, catalogul de texte din secolul al XVII-lea, din care Cipariu excerpta forme şi cuvinte „genuine", cuprinde şi câteva manuscrise miscelanee, precum şi *Pravila* lui Eustratie, care beneficiază aici de o prezentare mai amplă decât

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

în *Analecte* (XXXI). Astfel, Cipariu constată că textul acestui manuscris, numărând 343 de file, „e după același mod cu al *Pravilei de Târgoviște* [*Pravila cea mare* sau *Îndreptarea legii* din 1652]..., în partea dintâi, însă mai pre larg" (P, 113), cu specificarea că „*Legile împărătești...* sunt luate din cartea de Iași, din a. 1646 [*Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*], fără a o cita" (P, 111). Mai aflăm că „*Eustratie* biv logofet, de la carele avem și *Legile împărătești,* Iași, 1646..., și cartea despre *Sacramente,* acoloși, 1645..., așa cât *Legile împărătești* împreună cu astă *Pravilă,* pre cât știm încă netipărită, fac un corp întreg de dereptul civile și canonic grec-orientale; iar cartea de *Sacramente* e numai un mic estract din astă pravilă beserecească. Manuscrisul e scris înainte de a. 1632, și așa, mai vechi decât oricare carte tipărită în Moldova, precum se cunoaște dintr-o notă mai târzie de pre pagina din urmă a manuscrisului, în care slovenește se scrie cum că în a. 1632, sept. 23, dumenecă, se hirotoni metropolitul Moldovei Barlaam, cetindu-să *Evangelia Dumenecei întâie de la Luca,* cap. V: Stă Is. lângă Marea Genesaretului și cuvântă în acea zi învățătură *Meletiu Sirigo*, marele dascăl Critenul. Cari împrejurari, numai un contimpuraniu putându-le ști așa de amănuntul, arată că m[anuscri]sul e cu ceva încă mai vechi decât a. 1632 și poate că e chiar originalele. Ortografia [faptele de limbă] cartei încă e întru toate asemenea cu a cărților moldovenești de pre atunci, și ales cu a celoralalte de același autoriu... Despre autoriu, vezi *Letopisețele Moldovei* (Iași, 1852, 4°, tom I, pag. XI)" (P, 113-114). Informația din urmă trebuie coroborată cu o alta, mai veche: „[Eustratie] se pare a fi scris și un cronic moldovenesc, care nu știm dacă mai custă sau, cel puțin, copiind *cronicul* lui Urechie a-l fi adaus cu notițe geografice și istorice, pentru care mult e defăimat de Nicolau Costin, Dem. Cantemir și alții" (AL, XXXI).[37] Iată, așadar, că în numai câteva rânduri, plecând de la cercetarea unui manuscris din secolul al XVII-lea (aflat în posesia sa), Cipariu reușește să contureze personalitatea lui Eustratie și să evidențieze importanța traducerilor sale în epocă. De altfel, în 1869[38], Cipariu a propus Societății Academice Române tipărirea *Pravilei* lui Eustratie Logofătul (*Pravila aleasă*), după manuscrisul său, aflat astăzi la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei (ms. rom. 41). Din păcate, această scriere a rămas în manuscris până în zilele noastre.

Și nu numai manuscrise de până la anul 1700 a avut în vedere T. Cipariu. În *Acte și fragmente latine românești...* a editat și adnotat documente bisericești din arhiva Episcopiei Blajului, pentru a le conserva și a le salva astfel de la pieirea de care au avut parte asemenea texte în întreaga Transilvanie. Între scrierile în limba română, reproduse cu alfabet chirilic, se numără extrase din manuscrise inedite, unele autografe (AF, 188), altele copii certe sau îndoielnice (AF, 138), sub titlurile *Din istoria părintelui Samuel Clain* (AF, 72-129), *Din istoria părintelui Petru Maior* (cu subtitlul *Partea inedită*) (AF, 129-137, 145-186; cf. P, 328), *Din Cronica românilor* de G. Șincai (AF, 192-216), precum și *Elegia* biografică a acestuia, scrisă în latină (AF, 273-277).

În „Arhiv pentru filologie și istorie", 1867-1872, Cipariu va continua publicarea unor fragmente inedite din opera, de data aceasta lingvistică, a înaintașilor săi ardeleni, rămase în manuscris. În acest sens, el preciza în legătură cu scrierile lui Petru Maior că, „după cele publicate tot de noi în *Acte și fragmente* (p. 129-137 și 145-186), mai rămase încă unul nepublicat, ca de zece coale, cuprinzând mai multor tractate sau opure *gramatece*[39], parte românește, parte latinește, cari noi aici din când în când le vom publica

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

toate, crezând că cu aceasta vom face un ce plăcut publicului, deşi unele din ideele şi oserbaţiunile autoriului nu-s după convicţiunile noastre, de aceea însă tot nu le vom supune la nece o critică din partea noastră" (A, 27)[40]. Aşa au apărut: *Despre articlii limbei româneşti* (A, 27-31, 297-299, 338-343), *Fragmente sintactice* (A, 31-32), *De partibus orationis* (A, 338-343), *De formatione nominum femininorum a masculinis* (A, 355-357), *De augmentanda et diminuenda significatione nominum* (A, 380-384).

Tot aici (A, 708-710, 721-724) a fost reprodus textul inedit trimis spre publicare de Al. Papiu-Ilarian, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812)[41], aparţinând lui Ion Budai-Deleanu[42] şi adnotat de Cipariu (A, 724-726).

În semn de pioasă aducere aminte şi spre glorificarea memoriei înaintaşilor, Cipariu republică, sub titlul *Biografia lui G. Şincai, scrisă de el însuşi, Elegia* acestuia (1803), însoţită, de data aceasta, de comentariul autorului, „mare parte tradus de noi şi românește" (A, 247-256, 274, 290-297). Cu acelaşi scop, se publică *Documente pentru biografia lui S. Klain* (A, 675-679, 700, 715-720, 736-739), adnotate de I. M. Moldovan.

În posesia filologului ardelean se aflau şi două manuscrise aparţinând lui Theodor Corbea, *Psaltirea*, care „după scrisoare şi legătură, precum şi dintr-o notă din a. 1725, se pare a fi însuşi originalele" (P,120) şi *Dicţionarul latin-românesc* (A, 637)[43], redactat în jurul anului 1700, pe care Cipariu intenţiona, prin 1869, să-l publice sub auspiciile Societăţii Academice Române.[44] Cipariu reproduce, cu grafia chirilică a autorului, câţiva psalmi (A, 635-637), însoţind textul cu succinte comentarii.

Un alt manuscris, de data aceasta un fragment dintr-un miscelaneu descris în P, 114, aşa-numita *Geografie a Ardealului*[45], intitulat *De Ţara Ardealului şi de ţinutul ei*..., i-a reţinut atenţia lui Cipariu; l-a editat iniţial în OL, 131-132, apoi în A, 433-436, unde îl însoţeşte cu note şi ample comentarii de natură filologică. Din analiza textului, „se cunoaşte numaidecât că scrietoriul manuscrisului nu a fost însuşi compunitoriul, ci numai decopiatoriu, iar compunitoriul a tradus acest fragment sau opul întreg, de pre un originale unguresc" (A, 435). În legătură cu datarea manuscrisului, Cipariu argumentează astfel: „timpul compunerei se determinează prin datul anului 1556, înainte de care nu s-a putut face, şi capătul seclului XVII, pre când Tr[ansilva]nia nu mai era sub principi acatolici. Ci această determinaţiune e prea largă. Mai de aproape s-ar putea determina numai prin vreun dat mai târziu, care însă lipseşte sau nu mult ne ajută. Cel mai vechi e din a. 1679, în partea m[anuscri]sului de mâna a doua..., [precum] scrie un Popa Petru, feciorul lui Şerban Stoiţa, că el ar fi scris această carte la a. 1679, ci scriptura [î]l arată de minciună, fiind diversă de a m[anuscri]sului... Aşa, nu rămâne alta decât numai limba dupre carea să putem dejudeca vechimea celor mai de întâi fragmente şi a fragmentului geografic. Ea este în partea principale şi mai acurat scrisă, mai asemenea cu cea din carţile mai vechie tipărite în Tr[ansilva]nia, începând de la a. 1575 până cătră 1650, ci neîndoit mai aproape de terminul întâi decât de al doile. Formele ca: *corună, corunat, arame, are putea, veşmente, de cinde, beserecă* şi *besereci*; genitivi ca: *cetăţiei, ţăriei, porţiei*; plurali ca: *locure, ţinuture, dealure* şi *hamure*, ce ocur în testul acestui fragment, demustră ceea ce am afirmat mai sus" (A, 435-436).

7. Activitatea filologică a lui Cipariu nu se reduce la cercetarea (şi editarea) unor monumente de limbă română, vechi sau mai recente. În „Arhiv pentru filologie şi

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

istorie" precumpănesc „documente inedite sau rare ce pot să aibă vreun interes istoric" (A,12), mai ales diplome din antichitate și din Evul Mediu, descoperite pe teritoriul României și în sudul Dunării, texte redactate în română, latină sau greacă, unele traduceri din slavonă, maghiară, germană etc. Comentariile nu au în vedere decât, cu rare excepții, ca în cazul *tablelor cerate*, aspecte lingvistice; ele vizează conținutul, circumstanțele în care va fi fost emis documentul, informații privind emitentul, surse bibliografice, interpretări personale de ordin istoric și filologic (precum corectarea unor lecțiuni greșite).

Dintre relicvele antice (inscripții, diplome militare etc.), *tablele cerate,* datând din veacurile al II-lea – al IV-lea (descoperite în secolul al XVIII-lea la Roșia Abrudului), l-au preocupat în chip deosebit pe Cipariu nu numai pentru că acestea „adeveresc esistența națiunei romane pre terenul Daciei antice... în timpurele mai vechi" (A, 350), ci și pentru că atestă forme latinești populare prețioase pentru studiul limbii române. Corectarea unor lecțiuni eronate ale acestor texte, aparținând unor reputați clasiciști europeni, precum Erdy, Detlefsen, Massman, Finaly, chiar Mommsen, îl recomandă pe Cipariu nu numai ca pe un excelent latinist, ci și ca specialist în descifrarea scrierii cu unciale grecești: „Transcripțiunea lui Erdy e mai smintită... Transcripțiunea lui Detlefsen e cu mult mai bună decât a lui Erdy, în unele însă tot e smintită" (A, 51). Și urmează demonstrația: „*Passima* în loc de *Passiam*, măcar că nece *Passia*[m], nece *Passima* nu-mi e cunoscută de aiurea ca nume propriu..., *Verilonis* în loc de *Verzonis*..., *p, ea* în loc de *per* întreg, *quantiper*, și *eam* în loc de *tam*, care e în loc de *tantam*, ...*Kaniuretio* în loc de *Kavioretio*, ...*ex ea* în loc de *ex eo*" etc. (A, 51; cf. G II, 305, S, 46-47).

Și alte documente antice latine și vechi romanice au prezentat pentru Cipariu interes în scopul studiului limbii române. Tipărește fragmente din *Carmen Saliare* (S, 35), *Carmen Fratrum Arvalium* (S, 35-36), din *Epitafurile Scipionilor* (S, 36); apoi, câteva *diplome militare* emise de Traian și Hadrian (S, 40-44), *inscripții creștine* (după Boldetti) (S, 47-49), *documente ravenate* (după Marini) (S, 49-50), *jurămintele regelui Ludovic al II-lea și al poporului franc* (de la Strasburg) (S, 51-52) și altele, toate însoțite de foarte interesante comentarii lingvistice și filologice.

Mai ales textele latinești editate în „Arhiv" au beneficiat de reconstituirea formei autentice, adesea denaturate ca urmare a lecțiunii greșite a unor specialiști de notorietate. Așa s-a întâmplat și cu *Diploma andreiană* din 1224, publicată „foarte de multe ori în testul originale, latin, și în versiuni, ales nemțești, de Schlözer, L. Toppeltin, I. Szegedi, G. Pray, I. Benkö, St. Katona" și „comentată de mulți în tot și în parte, așa cât ea neîndoit se poate considera ca un document de notorietate publică și comune" (A, 350). Cipariu constată erori în textul versiunilor anterioare, precum: absența cuvântului *hospites* și lecțiunea greșită a cuvântului *vocati* ca *donati* (la Toppeltin), denaturarea formei *universi*, identificarea *pecenegilor* cu *bisenii*, *terra Blacorum* sau *terra Valachorum* cu *terra Siculorum* (la Schlözer) etc. (A, 351-353). În urma analizei textului după normele diplomaticii, cu „argumente din forma din afară și din unele spresiuni" (A, 354), Cipariu confirma autenticitatea acestui document oficial (contestat de autoritățile maghiare), prin care sașii din Transilvania revendicau anumite drepturi.

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

Latinistului Cipariu i-a reținut atenția și inscripția slavonă de pe patrafirul de la Stănești, datând din secolul al XII-lea, „și mai vechi decât *Andreanul săsesc* din a. 1224", care atestă „esistența românilor pre râpele nordice ale Dunărei" (A, 309) (patrafir păstrat la mănăstirea Banja, Dalmația). În lecțiunea slaviștilor Kukulievich și Miklosich apare o greșeală esențială; inscripția este atribuită unui *Stroe Vestolmiu* (sârb de origine). Cipariu îndreaptă eroarea; este vorba de *Stroe vel stolnic* (de origine română, dintr-o mănăstire românească, Stănești) (A, 309-310). Concluziile filologului ardelean au fost confirmate de B.-P. Hasdeu[46] și de Gr. C. Tocilescu[47] și apreciate de M. Eminescu, în articolul *O mistificație arheologică:* „Ipoteza învățatului Cipariu, oricît de fundată în generalitatea sa, se întemeia pe o eroare esențială făcută în citirea inscripțiunii tocmai de cei cari nu trebuiau s-o facă, de principii slavonismului, Kukulievich și Miklosich, autorități în materie de diplomatică și paleografie slavă"[48].

Între diplomele din Evul Mediu se află și opt care se referă la împroprietăriri ale familiei Coresi (A, 102, 103, 181), pe baza cărora am văzut că Cipariu a formulat unele ipoteze în legătură cu biografia tipografului muntean.

Un alt document muntenesc, din 1520, cu conținut istoric-geografic, publicat în 1863 de G. Sion și tradus în grecește de frații Tunusli, cu omisiuni și cuvinte deformate în ambele versiuni, este confruntat de filologul blăjean, pe două coloane, cu originalul românesc inedit, aflat în posesia sa, „prin care și lecțiunile corupte amintite... ale versiunei grecești și românești se îndereaptă, și cele genuine se restituie întru înțelesul naturale al lor, ce în versiune lipsește" (A, 532).

Din *Geografia* lui Ptolemeu (editată la Paris, în 1867, după litofotografia unui manuscris grecesc descoperit la mănăstirea Vatopedi, de pe muntele Athos), Cipariu extrage un fragment privitor la Dacia veche, din secolul al II-lea. În textul bilingv[49], reprodus pe două coloane, sunt atestate câteva toponime dacice. Comentariile lui Cipariu vădesc, și de această dată, prudență și scrupulozitate: „Cele mai certe din cetățile amintite sunt *Sarmisegetusa* la Grădiște în Hațeg, *Apulum* la A[lba] Iulia și *Salinae* la Turda, în Tr[ansilva]nia. Celealalte încă nu sunt determinate cu toată certitudinea" (A, 769; cf. CA, 105).

Numeroase alte texte literare, științifice, istorice etc. au văzut lumina tiparului grație dăruirii și abnegației cu care părintele filologiei române le-a adunat și prezentat în scrierile sale, asigurându-le astfel dăinuirea în tezaurul nostru cultural[50].

SIGLELE OPERELOR LUI T. CIPARIU

A= „Arhiv pentru filologie și istorie", I-XL, Blaj, 1867-1872.

AF= *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei romane, mai ales unite*, Blaj, 1855.

AL= *Crestomație sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești tipărite și manuscrise...,* Blaj, 1858.

CA= *Cuvânt la inaugurarea Asociațiunei Rom*[âne] *Transilv*[ane], în IV nov. 1861, apărut în contra unei critice, Blaj, 1862.

OL = „Organul luminarei", Blaj, 1847-1848.

P= *Principie de limbă și de scriptură*, ediția a II-a revăzută și înmulțită, Blaj, 1866.

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

PMV= *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, Blaj, 1860.

S= *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

ms. nr. = manuscrise păstrate la Arhivele statului din Cluj-Napoca.

ms. rom. = manuscrise păstrate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Cluj-Napoca.

NOTE

[1] Vezi G. Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, p. XXIV, în volumul Timotei Cipariu, *Opere*, I, Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei, 1987.

[2] Vezi Iosif Vulcan, *Trei zile la Blaj*, în *Schițe de călătorie*, București, 1982, p. 138.

[3] *Timotei Cipariu, părintele filologiei românești*, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte", IX, 1987, p. 13-18. Vezi și Al. Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, vol. I, București, 1887, p. 353, B.-P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III. *Istoria limbii române*. Partea I. *Principie de lingvistică*, București, 1881, p. IX, J. Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 203-204, N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în LR, XV, 1966, p. 532, Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, p. 21, Mircea Popa, *Timotei Cipariu, ipostazele enciclopedistului*, București, 1993, p. 166, unde Cipariu este considerat drept *părintele* sau *creatorul, întemeietorul filologiei românești propriu-zise.*

[4] Înainte de *Analectele* lui Cipariu apăruseră ediția lui G. Săulescu a *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* de D. Cantemir, 1835-1836, documente istorice editate de M. Kogălniceanu, în „Arhiva românească", 1841, cronicile muntene editate de N. Bălcescu și A. T. Laurian, în „Magazinul istoric pentru Dacia", 1845-1847, și ediția *Letopisețelor Țării Moldovei*, îngrijită de Kogălniceanu, în 1845-1852. Niciuna dintre acestea nu atinge performanța filologică a textelor editate de Cipariu (vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit*., p. 164).

[5] Despre bibliofilia și despre biblioteca lui Cipariu, vezi Ion Breazu, *Timotei Cipariu bibliofil*, în „Transilvania", LXXIV, (1943), nr. 9-10, p. 718, Doina Curticeanu, *Timotei Cipariu și bibliologia*, în *Biblioteca și cercetarea*, II, Cluj-Napoca, 1980 p. 10-25, Dora Daisa, *Cartea franceză a secolelor XVI – XVII în biblioteca lui Timotei Cipariu*, *ib*., p. 254-274, Sidonia Puiu Fărcaș, *Cartea de știință în biblioteca lui Timotei Cipariu*, *ib*., p. 166-253, Titus Furdui, *Tipăriturile românești vechi din Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj provenite din biblioteca personală a lui Timotei Cipariu*, *ib*., p. 131-166, Zsigmond Jakó, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 310-360, Valeriu Nițu, *Contribuție la valorificarea activității de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în *Studii de istorie*, București, 1968, p. 65-93, Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988, p. 226-229.

[6] Vezi Nicolae Comșa, *Corespondența între Ion Micu Moldovanu și Ion Bianu,* Blaj, 1943, Titus Furdui, *art*. *cit*., p. 131-165.

[7] Vezi Ioana Botezan, Liviu Botezan, *O dispută istorică între Cipariu și bucovinenii pumniști,* în „Acta Musei Napocensis", XXI, Cluj-Napoca, 1984, p. 603-628, G. Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor,* p. XXV.

[8] Vezi Ilie Rad, *Aron Pumnul (1818-1866),* Cluj-Napoca, 2002, p. 160.

[9] În *Istoria sântă sau biblică a Testamentului Vechi și Nou,* ediția a II-a, 1859, canonicul blăjean a glosat slavonismele cu termeni latini, păstrând însă echivalentul slav. În 1870, când tipărește la Blaj *Liturghierul* cu litere latine, a introdus și el în text unele cuvinte latine în locul celor slave (vezi dr. Ioan Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui,* Blaj, 1905, p. 68).

[10] Aceleași exigențe se impuneau și la editarea textelor populare: „Națiunea are dreptul a pretinde ca editorii să-i comunice operele cum le-au compus poeții ei, nu cum le-au schimosit unii-alții [aluzie la V. Alecsandri]. Editorii au de altmentrea ocasiune destulă, în edițiunile lor, de a face atent pre public la scăderile ce se află în poesia populară preste tot sau în careva parte; însă asta se cade să o facă în disertațiuni și în note, iar nu strămutând de capul lor textul, sau schimbând cuvintele

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

limbei, băgând neologismi și altele ce nu se aud în gura poporului. În care parte, este a se păzi ca un principiu: ca poesia populară să rămână populară, nu literară. Iar cine vrea să compună poesie populară, are voie să compună de la sine, iar nu să corumpă cele compuse de alții" (PMV, § 71).

[11] Problema a fost lămurită de Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 1904, p. 11-12, Ioan Bogdan, *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 585-594. Vezi și P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 13.

[12] Opinia că ѧ este o creație românească a fost susținută de majoritatea lingviștilor de până la Bărbulescu. G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 518, a dovedit că ѧ „nu e altceva decât o variantă paleografică posterioară a vechiului ѫ".

[13] Ilie Bărbulescu a precizat însă că ѣ provine dintr-o modificare a lui ч (č) care se nota și răsturnat (apud G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 524).

[14] Vezi Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830,* București, 1977, p. 7, Mircea Popa, *Preocupări de critică și de istorie literară la T. Cipariu,* în vol. *Biblioteca și cercetarea,* II, Cluj-Napoca, 1980, p. 28.

[15] Este cunoscut faptul că în timpul Revoluției de la 1848, biblioteca lui Cipariu a suferit mari distrugeri. Vezi Szigmond Jakó, *op. cit.*, p. 337.

[16] Vezi și Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *op. cit.*, p. 199.

[17] Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română,* București, 1994, p. 16.

[18] Așa-numita *Psaltire Săulescu* a apărut în 1568 (vezi *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice,* București, 1982, p. 229, Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.,* p. 122).

[19] *Id. ib*., p. 127.

[20] Locul de apariție este acceptat, datarea rămâne controversată. Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit*., p. 82.

[21] Vezi confirmarea în I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, 1508-1830, vol. I, București, 1903, p. 518.

[22] Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 236, *Diaconul Coresi...,* p. 103-104.

[23] Vezi *Care e cartea cea mai veche românească* (OL, LIV, LV, 304, 308). Vezi și Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, nota 252.

[24] Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, p. 334.

[25] *Id. ib*., p. 361.

[26] Vezi Mirela Teodorescu, *Introducere* la ediția Varlaam, *Opere*. *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, București, 1984, p. 11.

[27] Alexandru Mareș, *Data tipăririi Catehismului calvin: 1640 sau 1642*, în LR, XXIII, p. 541-542, demonstrează că anul apariției este 1642.

[28] Așadar, Cipariu nu cunoștea ediția lui Ioan Eclesiarhul, *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab vvd., către fiul său Theodosie vvd.,* Eforia școalelor, București, 1843. Această lacună în informație i-a fost imputată de A. Odobescu, în art. *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi* (vezi *Scrieri literare și istorice*, vol. I, București, 1887, p. 353-354).

[29] Cipariu a copiat textul acestei scrieri (ms. rom. 346). Foaia de titlu poartă mențiunea „C. Cantacuzino; copiat T. Cipariu, sec. al XIX-lea".

[30] Pentru actualitatea informației, vezi *Cronicari munteni.* Texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1970, p. 6, *Cronici brâncovenești.* Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, 1988, p. 352.

[31] Locul apariției a fost controversat până nu demult. Mirela Teodorescu, în Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc,* p. 22-31, indică Mănăstirea Dealu ca loc de apariție.

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)

[32] Despre Ion Neculce și *Letopisețul* său promite să trateze „în seclul al XVIII-lea" (AL, XXXIII), într-un proiectat tom al II-lea al *Analectelor,* pe care nu l-a mai realizat însă.

[33] Probabil că Cipariu socotea recenta ediție a lui Mihail Kogălniceanu, pe care o citează, ca suficientă și satisfăcătoare pentru scopul istoric-literar propus de editor.

[34] Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească,* p. 165.

[35] Vezi M. Gaster, *Chrestomație română,* Leipzig – București, 1891, vol. I, p. II. Ion Gheție, Al. Mareș, în *Introducere în filologia românească*, p. 21, deși constată faptul, foarte important, anume că filologul ardelean „a acordat atenție... și manuscriselor de tot felul", restrâng, ca și Gaster, sfera analizei la *Analecte*, conchizând că „Cipariu n-a inclus în lucrarea sa decât tipărituri, adică, în ultimă instanță, texte bisericești traduse, ceea ce conferă crestomației sale un caracter unilateral, remarcat de cercetătorii ulteriori".

[36] Reținem în sprijinul acestei afirmații declarațiile făcute de Cipariu în acest sens: 1) „cuvintele streine... le-am esplicat în *Glosariul* adaus la finea cartei" (AL, VIII), glosar inexistent la sfârșitul acestui volum; 2) „Ioane Neculce... și alți anonimi..., despre carii, în seclul al XVIII-lea" (AL, XXXIII), or volumul în discuție conține numai texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea; 3) „la a. 1700, unde se termină întâiul tom din *Analecte*" (ms. rom. 260, f. 24[r]); 4) lista lucrărilor întocmită de însuși T. Cipariu și publicată în A, 104, în care la *Crestomație* apare specificarea „tom I, Blaj, 1858".

[37] Cercetările ulterioare au stabilit că interpolările la cronica lui Ureche nu aparțin lui Eustratie (vezi Liviu Onu, *Viața și opera lui Grigore Ureche,* în ediția Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* București, 1967, p. 11).

[38] Vezi „Analele Societății Academice", I, București, 1869, p. 264.

[39] Încă din 1866, Cipariu anunța că „alt fragment din g r a m a t e c a lui [Maior] vom să-l publicăm în foaia noastră pentru filologie și istorie" (P, 328). Vezi și OL, XXIV, p. 123.

[40] Pe alocuri, Cipariu a formulat totuși, în note, unele observații critice la textul lui Maior (A, 343).

[41] Textul a fost studiat de Cipariu inițial în P, 322-325.

[42] Vezi traducerea fragmentului în vol. Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, Introducere și note de Ion Gheție, București, 1970, p. 42-50.

[43] Editat în anii din urmă de Alin-Mihai Gherman, cu titlul *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, I, Clusium, 2001.

[44] Vezi N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești,* în LR, XV, p. 532.

[45] Vezi Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea,* București, 2000, p. 123.

[46] *Limba slavică la români până la 1400,* în „Columna lui Traian", 1870, nr. 2.

[47] *Inscripțiunea de pe patrafirul de la Stănești,* București, 1876.

[48] *Opere,* IX, București, 1980, p. 510.

[49] Cu texte paralele sunt editate și fragmentele din *Historia utriusque belli Dacici a Trajano Caesare...*, collecta auctore F. Alphonso Ciacono, (A, 89-101, 109-116, 126-141, 152-158, 177-179, 210-219, 235-239), din Herodot (A, 449-451) și Strabo (A, 490-494, 524-528, 570-571) ș.a.

[50] Vezi și Maria Ursuțiu, *Timotei Cipariu – editor de documente,* în vol. *Biblioteca și cercetarea,* II, p. 60-66.

BDD-A20678 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:43 UTC)